

Inleiding

In een van de onderzoeksaaltjes van het Nationaal Archief in Den Haag, omringd door glazen geluidsdichte wanden, bekijken we met een groep studenten dossiers over Javaanse bestuurders die in de negentiende eeuw door de Nederlandse koloniale overheid verdacht werden van ‘samenzwering’ in koloniaal Indonesië. Bij het lezen en interpreteren van de dossiers lopen de studenten tegen allerlei obstakels aan. Het handschrift is moeilijk te ontcijferen, veel stukken zijn helemaal niet te vinden of blijken toch niet relevant, en de verwijzing naar de belangrijkste stukken staat op een onverwachte plek in de index. Ze vermoeden bovendien dat er buiten het Nationaal Archief, elders in Nederland of Indonesië, nog relevante bronnen bewaard zijn gebleven over deze kwestie en bespreken hoe ze die zouden kunnen vinden. En ze vragen zich af of deze bronnen sowieso wel geschikt zijn om mee te werken. Nederlandse bronnen over een zogenoemde Javaanse samenzwering; wat vertelt dit koloniale dossier? En wat vertelt het niet? We kijken door de glazen wanden naar de volle studiezaal van het Nationaal Archief: hoe bepalen de mensen die daar zitten – collega-historici – welke bronnen de moeite waard zijn om te ontcijferen? Wat lezen zij in de bronnen? Welke onderzoeksvragen stellen ze? En tegen welke dilemma’s lopen zij aan?

Historisch onderzoek is niet zo simpel als het lijkt. Het archief is geen encyclopedie van voorgesorteerde historische feiten. Het is een kunst om je weg te vinden in de wereld van de historische bronnen, om ze te ontcijferen en te interpreteren. In de opleiding Geschiedenis leren studenten onderzoeksvragen te stellen, maar bij het operationaliseren van die vragen stuiten ze op allerlei praktische barrières. In gesprekken met studenten kwamen wij een aantal specifieke vraagstukken tegen die historici bezighouden die onderzoek doen naar het koloniale verleden van Nederland, of die koloniale bronnen gebruiken om lokale geschiedenis of juist wereldgeschiedenis te schrijven.

Hoe weet je welke bronnen er zijn? Dankzij de grootschalige digitalisering van boeken, tijdschriften, archieven en bronnencollecties verschijnt tegenwoordig allerlei koloniaal materiaal als vanzelf op ons scherm. Maar hoe selecteer je dan? Juist deze situatie van een ogenschijnlijk overvloed aan materiaal – de papieren overvloed die Nederlands kolonialisme voortbracht en die ook vóór de digitalisering

ervan al bestond, maar nu nog zichtbaarder is – dwingt ons eens te meer deze bronnen bewust en kritisch te benaderen, en ons af te vragen waar de beperkingen, gaten en uitdagingen zitten in al dit materiaal. Hoe moet je de oudere literatuur, uit de koloniale periode of de decennia erna, beoordelen? Kun je dit gebruiken als secundaire literatuur, is het een primaire bron en is het in het algemeen betrouwbaar materiaal om mee te werken voor historici? En wat is nu de juiste manier van werken in een koloniaal archief? Kun je onderzoek doen in Nederlandse koloniale archieven en toch niet-Nederlandse lokale of regionale perspectieven hanteren?

Koloniale kennisvorming

In dit boek is koloniale historische kennisvorming een centraal begrip waarnaar we vanuit verschillende invalshoeken kijken, grofweg opgedeeld in de historiografische, methodologische en praktische invalshoeken, die de drie delen van dit boek vormen. Onder ‘koloniale kennisvorming’ verstaan we ten eerste de archieven en collecties die bestuurders, ondernemers, zendelingen, militairen en zeevarenden hebben aangelegd. Het schrijven over lokale samenlevingen en het verzamelen van lokale manuscripten en objecten hielp hen grip te krijgen op hun omgeving. Door hun schrijf- en verzameldrift legden zij een institutioneel koloniaal geheugen aan, waar historici en andere wetenschappers uit konden putten. Een kritische beschouwing van de constructie van deze archieven en collecties, en hoe historici hier de afgelopen decennia in hun onderzoek op verschillende manieren mee zijn omgegaan, is dan ook noodzakelijk. Ten tweede kan deze geschiedschrijving zelf gezien worden als een belangrijke component van de koloniale kennisvorming. Bij koloniale kennisvorming denken wetenschapshistorici meestal aan de natuurwetenschappen, de beschrijvingen van flora en fauna, of aan de etnologie of volkenkunde, waarin volkeren en samenlevingen beschreven en gerangschikt werden. Maar net zoals andere wetenschappelijke velden was de geschiedschrijving onderdeel van het koloniaal archief en sterk verweven met de wereld van de koloniale bestuurders. Het herkennen van koloniale visies en ideeën, en het bevragen van traditionele periodisering, perspectieven en onderwerpen vormen een belangrijk onderdeel van de literatuurkritiek, die iedere student die met dit soort bronnen werkt zich eigen zou moeten maken.

De oplettende geschiedenisstudent zegt nu meteen: ‘Ja, maar... het kritisch beschouwen van onze literatuur en bronnen is toch een algemene vaardigheid, dat moeten we toch altijd doen?’ En natuurlijk is het zo dat er in theorie weinig verschil zal zijn in bronnenkritiek met betrekking tot Chinese administratieve bronnen uit de Qing-periode, Perzische hofpoëzie of laatmiddeleeuwse tolregisters uit het Neder-Rijngebied. In de praktijk blijkt echter dat goede bronnenkritiek alleen tot stand komt met concrete kennis over de situatie waarin die bronnen geproduceerd

zijn. In dit geval is dat een koloniale situatie en hoewel die situatie heel divers kon zijn, afhankelijk van plaats en tijd, benoemen we hier een aantal algemene aspecten:

- In koloniale bronnen hebben we te maken met een buitenstaandersperspectief.
- De machtsverhoudingen waren vaak zeer ongelijk.
- In de koloniale wereld speelde racisme een grote rol en dit werkte door in die machtsverhoudingen.
- De culturele afstand tussen de mensen die bestuurden en zij die bestuurd werden, was vaak relatief groot.
- Op allerlei manieren werkte het koloniale verleden door nadat politieke dekolonisatie had plaatsgevonden. Dat geldt ook voor de geschiedschrijving zelf.

Met al deze aspecten moeten we rekening houden bij historisch onderzoek, of we nu het archief van de West-Indische Compagnie (WIC) induiken, een Nederlands-Indische fotocollectie analyseren, een object in een etnologisch museum bestuderen, of koloniale literatuur uitspitten in een bibliotheek. In dit handboek gaan we daarom op drie niveaus actief aan de slag met primaire bronnen en Nederlands kolonialisme aan de hand van de volgende vragen, die door het boek heen aan bod komen: 1) hoe verhoudt geschiedschrijving in Nederland zich tot de koloniale kennisproductie, 2) hoe werden koloniale bronnen geproduceerd, bewaard en gevormd tot het koloniaal archief, en 3) welke praktische handvatten zijn er om gebruik te maken van koloniale bronnen?

Opzet van het boek

Het boek is ingedeeld in drie delen. Deel I, over koloniale historiografie, omvat twee hoofdstukken en vraagt aandacht voor wat Alicia Schrikker 'de kennispiraal' van koloniale geschiedschrijving noemt. Het eerste hoofdstuk behandelt de opkomst van de koloniale geschiedschrijving in Nederland tussen c. 1600 en 1940. Wie schreven die geschiedenissen, wat was hun relatie met het koloniale bestuur? En welke ontwikkelingen maakte deze geschiedschrijving door? In het bijzonder wordt aandacht geschonken aan de verwevenheid van de geschiedschrijving met het koloniale bestuur. Het waren immers vaak niet alleen (oud-)koloniale bestuurders of predikanten die historische verhandelingen schreven, maar hun werk werd ook weer gebruikt in opleidingsprogramma's voor nieuwe ambtenaren. Het geschiedbeeld dat zo in koloniale context ontstond, werd van generatie op generatie doorgegeven en beïnvloedde zo het beleid en zelfbeeld van de kolonisator.

In het tweede hoofdstuk bespreken we het proces van emancipatie van de geschiedschrijving in de voormalige koloniën. Daarnaast komt de verdere professionalisering van de geschiedschrijving in Nederland aan bod, die gepaard

ging met een verbreding van perspectieven en onderzoeksvragen, maar die ook verkokering in de hand werkte. De geschiedschrijving in het algemeen bleef lange tijd een grotendeels mannelijk - en grotendeels wit - domein en dat was voor de koloniale geschiedschrijving niet anders. Opvallend is dat veel van de eerste-generatie-historici na de oorlog nog altijd een verleden hadden in het koloniale bestuur. De dekolonisatie van de koloniale geschiedschrijving bleek een traag proces, dat bovendien laat op gang kwam. Dit kwam onder meer doordat elke generatie weer een eigen opvatting had over wat die dekolonisatie diende te behelzen. Kennis van deze lange-termijn-ontwikkeling van de koloniale en postkoloniale geschiedschrijving is belangrijk om de debatten in het heden goed te kunnen plaatsen.

In deel II gaat Sanne Ravensbergen in op wat zij 'het lawaai van het koloniaal archief' noemt. Het 'koloniaal archief' is een containerbegrip dat alle historische bronnen omvat die voortkomen uit, of in meer of mindere mate in contact hebben gestaan met, een koloniale context. Hoofdstuk 3 geeft ten eerste inzicht in de bestaande kennis en discussies over de constructie van koloniale archieven en collecties, de totstandkoming van het koloniaal archief, het ontstaan van archiefstiltes en de noodzaak tot het dekoloniseren van archieven en collecties. Deze inzichten zijn noodzakelijk bij belangrijke keuzes die historici moeten maken, vaak al aan het begin van een onderzoeksproject. Zowel de stiltes als het lawaai van het koloniaal archief bieden beperkingen, maar ook kansen voor de historicus. Dit hoofdstuk reikt van de constructie van de archieven en collecties in de koloniale periode tot en met recente debatten over meerstemmigheid, dekolonisatie, terugkeer, herarchivering en het dekoloniale archief.

Hoofdstuk 4 daalt af tot op het bron- en tekstniveau en gaat over het *doen* van historisch onderzoek met koloniale bronnen. Niet alleen het beheren en selecteren, maar ook het gebruiken en analyseren van koloniale bronnen voor historisch onderzoek leiden tot vragen over de kenniswaarde van primaire bronnen geproduceerd in een koloniale context; over de positionaliteit (standplaatsgebondenheid) van de onderzoeker; en over de ongelijkheid tussen de grote omvang en toegankelijkheid van koloniale bronnen en de schaarste en ontoegankelijkheid van lokale bronnen. Dit hoofdstuk bespreekt deze en andere vraagstukken en valkuilen, en biedt strategieën voor het doen van historisch onderzoek in het koloniaal archief. Urgente thema's, zoals bewustzijn over kolonialiteit, het opheffen van stiltes en het vernieuwen van onderzoeksagenda's, komen aan bod. Het hoofdstuk geeft bovendien een overzicht van en introductie tot de verschillende leesstrategieën (voor geschreven, materiële en immateriële bronnen) die zijn ontwikkeld gedurende de afgelopen decennia.

De eerste twee delen van dit handboek brengen veel informatie en langlopende debatten uit de geschiedschrijving, archivaliek en museologie samen om vragen te beantwoorden rondom het doen van onderzoek in het koloniaal archief. Deel III is anders van opzet en bestaat uit dertien korte hoofdstukken met handleidingen en handreikingen geschreven door verschillende auteurs over de meest praktische

vragen die iedere onderzoeker heeft: waar liggen de bronnen en hoe vind ik er mijn weg? Dit deel behandelt een aantal van de belangrijkste archieven, collecties en bronnengenres die relevant zijn voor de Nederlandse koloniale en overzeese geschiedenis. Stuk voor stuk geven de hoofdstukken inzicht en advies over waar te beginnen in deze primaire bronnen. Voor nadere uitleg, zie de inleiding aan het begin van deel III. Ten slotte tonen we door het hele boek heen afbeeldingen van koloniale bronnen, om te visualiseren waar het in de tekst over gaat. Die visualisatie kan confronterend zijn, maar laat ook de problematiek rondom koloniale bronnen juist duidelijk zien.

De interviews

We hebben geprobeerd de complexe vraagstukken rondom koloniale bronnen op een zo helder mogelijke manier te beschrijven, maar de belangrijke debatten en inzichten over het koloniaal archief zijn vooral relevant als die vervolgens inspireren tot vernieuwend onderzoek. Daarom staan door het hele boek heen interviews met historici, archivariissen, collectiebeheerders en museumconservatoren uit binnen- en buitenland, waarin we ze vragen naar hun visie op koloniale bronnen en het doen van historisch onderzoek naar Nederlands kolonialisme. Zij bespreken dit aan de hand van een bron die hen inspireert. De interviews vormen een inkijkje in het onderzoek en belangrijke werk dat momenteel wordt gedaan. De interviews reflecteren de vernieuwende manieren waarop onderzoek wordt gedaan en bieden inspiratie voor studenten en andere onderzoekers die beginnen aan een eerste (of tweede, of derde...) historisch onderzoeksproject over Nederlands kolonialisme. Dit boek is ontstaan uit de talloze gesprekken met studenten over onderzoek naar de koloniale periode, maar ook omdat we zelf graag een soortgelijke handreiking hadden gehad toen we als student aan het begin stonden van een historisch onderzoeksproject.